

emlékirat céljának, rendeltetésének kérdéseit fel is veti, de a továbbiakban mintha megfeledezne róluk, s úgy tekint Szerémi írását, mint annak valami régi spontán elhatározásból, s történetírói szándékból (gyűjtött adatok!) készített munkáját. Így Szerémiről és epiztolájáról a sok kitűnő megfigyelés mellett sem született meg egy kiegyensúlyozott összkép, s a tanulmányban olykor kissé idejét múltan hatnak a népet fetisizáló szövegek is. Székely vizsgálódásai és eredményei azonban kétségtelenül arra az útra terelték a Szerémi-kérdést, amelyen Szerémi egyéniségének és írásának igazabb, mélyebb megértéséhez és megérttetéséhez vezethet el a mai tudomány.

Varjas Béla

M. Zemlén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Bp. 1961. Akadémiai K. 317 l.

A szerző az első nagyszabású kísérletet tette a magyarországi fizika történetének összefoglalására. Anyaggyűjtése impozáns, lenyűgöző: valóban minden benne van, ami fellelhető és amit egy első kísérletnek szánt monográfiában érdemes szóba hozni.

Rendszerezését egyfelől a fizika egyetemesei történetének szempontjai, másfelől a hazai források természete határozták meg. A tudományok fejlődését a polgárság megjelenése és feudalizmus elleni harca lendítette előre: „az új osztály csak fejlettebb termelési móddal győzedelmeskedhetett.” A társadalmilag elmaradott Magyarország közvetlenül nem vehette ki részét az új fizika megalkotásából, de nyomon követte a nyugati fejlődést, kapcsolatot tartott vele, és minden jelentős irányzat (atomizmus, vallásos fizikák, alkimia, kartézianizmus) képviselői megtalálhatók hazai irodalmunkban.

Az alapvetés igen világos, elvei minden tekintetben helytállóak. A kérdés csak az, hogyan alkalmazza azokat a szerző a magyarországi (vagy magyarországiaktól írott) fizikai művekre. A követelmény mindenestre az volna, hogy a tudományok fejlődéstörténete kövesse, s a maga módján kifejezze a hazai feudalizmus alakulásának, bomlásának, a polgári elemek beszűremkedésének folyamatát; az irodalom- vagy a történetírás előadásához hasonlóan tudománytörténeti korszakokat lássunk, melyek egy-egy történeti szektort ragadnak meg, és egy speciális szakterület felől egészítik ki vagy helyesbitik a régi Magyarország művelődési képét.

Sajnos, ebben a tekintetben a szerző sokszor éber történeti érzékét elnyomták az anyag formális tulajdonságai. Korszakok helyett tárgyi csoportokat kapunk, s ezekben óhatatlanul elmosódnak a kronológiai távolságok: Dudith András után pl. az egy évszáz-

addal későbbi Komáromi Csapkés György ismertetése következik, mert egyformán, „nem hittek a kalendáriumok jóslataiban”, noha nyilvánvaló, hogy hitetlenségüket igen különböző okok táplálták; Honterust a XVII. századi Frölich Dávid követi, minthogy mindketten geográfival és a világrendszernek kérdésével foglalkoztak; így történhetik meg az is, hogy kortárs írók a könyvben igen távol esnek egymástól. (Szentiványi Márton a 144., Szilágyi Tönkö Márton a 298. lapon.)

A legsikerültebb fejezet a régi magyarországi fizika-tankönyvek ismertetése lett, mert maga a műfaj is a XVII. sz. második felében bukkan fel az irodalomban, s egy félszázad termésének ismertetése Apáczai Csere Jánostól Szilágyi Tönköig egyrészt egy határozottan kibontakozó korszak fizikai gondolkodását állítja elének, másrészt meggyőzően tanúsítja a tudományág iránt megnövekedett érdeklődést.

A rendszerezés e gyengéit nem azért tettük szóvá, hogy a szó szoros értelmében utat törő szerzőt hibáztassuk; célunk az volt, hogy a tudománytörténeti kutatás módszertanára, megoldatlan korszakolási kérdéseire hívjuk fel a figyelmet.

Ami a részleteket illeti, az irodalomtörténész nagy haszonnal, nemegyszer jóleső meglepetéssel olvashatja a könyvet. Remekbe készült, szakszerű portrét olvashatunk benne egyebek között Frölich Dávidról, a Rákóczi-korabeli Erdély gyulafehérvári tanáraitól, vagy Pósházi Jánosról, aki nemzetközi viszonylatban is értékes tankönyvet írt.

A könyv nagy erényei miatt szeretnénk, hogy a munka 1711 utáni része minél hamarabb megjelenjen.

Tarnai Andor

Hegedüs András: Győr irodalmi örökségéből. Petőfi Sándor és a győri Hazánk. Gárdonyi Géza a Tanítóbarát szerkesztője. Győr, 1961. Győr—Sopron megyei Tanács Művelődési Osztálya. 109 l.

Irodalomtörténetírásunk eddig is számon tartotta, hogy Petőfi, Arany, Tompa, Vajda János és 1848 előtti irodalmunk több jelese munkatársa volt a Kovács Pál szerkesztette „Hazánk” című győri kereskedelmi és irodalmi hírlapnak. Hegedüs András most arra vállalkozott, hogy Petőfi forradalmi verseinek megjelenését és a „Hazánk”-ban való közlésének körülményeit tisztázza. Azt, miként jutott Petőfi a „Hazánk”-hoz és miért éppen ezt a vidéki lapot tartotta versei közlésére alkalmasnak. A „Tizek Társasága” felbomlása volt a keret, de a belső mozgató, Petőfi ellen-szenve minden szerkesztői önkény ellen: különösképpen akkor, midőn forradalmi verseinek sorozatát szándékozott kiadni. Erre a feladatra Kovács Pál 1847. január 2-án meg-

indult „Hazánk”-ját tartotta alkalmasnak. Hegedűs megállapítása szerint: „Kovács Pál szerepe ekkor, szerkesztői tevékenysége idején válik irodalomtörténeti jelentőségűvé, a győri „Hazánk” pedig éppen Petőfi művei által 1847-ben a legjelentősebb országos lapok egyikévé.” Petőfi Lisznyai, Frankenburggal és Pompéryval személyesen is fölkereste Győrött Kovácsot és verseinek közléséről tárgyalt vele. Íróbarátait pedig a lap köré igyekezett tömöríteni. A lap első száma a „Csalogányok és pacsirták”-at közölte és a megjelent két évfolyamban még 25 verset és Petőfi „Úti leveleit”. Hegedűs világos képet rajzol Kovács Pál életútjáról és írói munkásságáról, a győri sajtóviszonyokról, a lap megindításának bürokratikus történetéről. Részletesen elemzi az egyes versek megjelenésének körülményeit, a győri cenzúra akadékoskodását. Rámutat arra, hogy Kovács nemcsak közölte a verseket, hanem minden módot megragadott azok népszerűsítésére. A „Hazánk” fontos szócsové volt a Petőfi-propagandának is. Hegedűs tanulmánya az irodalomtörténetíró feladatát jól oldotta meg, hiányoljuk azonban annak megvilágítását, hogy miért éppen Győr, ez az éppen abban az időben visszamagyarosodó város volt a „Hazánk” megjelenésére alkalmas hely és Petőfi verseinek volt-e része abban, és a „Hazánk” egész politikai irányának, hogy Győr elsőnek és olyan élesen reagált az 1848-as eseményekre.

A második tanulmány Gárdonyi Gézát, a „Tanítóbarát” szerkesztőjét mutatja be. Gárdonyi négy évi vidéki tanítóskodás után költözött Győrbe és ennek a négy esztendőnek sok nyomorúsága és megaláztatása, az átélte, átzenvedett vidéki tanítószers készítette arra, hogy 1886-ban megindítsa a „Tanítóbarátot”. A néptanítószers anyagi és erkölcsi valamint megalázó társadalmi helyzetének megjavítása érdekében szállott síkra. Ennek érdekében sorozatosan támadta Trefort minisztert, az iskolák felett felügyeletet gyakorló papságot, a falusi urakat, akik elsősorban okai voltak a néptanítók megalázott helyzetének. Ugyanakkor a tanítószers is arra inti, hogy önneveléssel járuljon hozzá helyzetének emeléséhez, társadalmi megbecsüléséhez. A „Tanügyi nyomorúságok” c. rovatában az iskolák elhanyagoltságáról, a tanítók nyomorúságos fizetéséről, kiszolgáltatottságáról gyűjt adatokat. A néptanítók helyzetének megmutatásán kívül, éppen az így nyert helyzetkép alapján követeli helyzetük javítását és ennek érdekében a tanítókat egy táborba igyekszik tömöríteni. Hegedűs alapos és jól rendezett anyagismertetése bemutatja a publicista Gárdonyit és egyben felfedte azt az élményanyagot, melyből az „Egy tanító utolsó órája” és a „Lámpás” megszületett.

Jenei Ferenc

Tersánszky Józsi Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan. Bp. 1962. Magvető K. 302 l.

„Nem szabályos emlékirat ez, és nem komoly emlékképek visszaidézése. Csak csillogó, derűs mozaikszorozat egy eltűnt korból, olyan nagyságokról, akik a Ma szellemi épületének alapjait rakták le. Ha itt-ott egy-egy mozzanat léhábbnak, komolytalanabbnak tűnik, ne érezzenek ki belőle kegyeleltést. Az élet nem válogatja össze eseményeit a későbbi irodalomtörténetre való tekintettel nehéz és könnyű fajsúlyúnak. És én főleg hiteles és valóhú kívánok lenni még az anekdotában is.” Tersánszky Józsi Jenő írókról, irodalomról, elsősorban a Nyugat nagy nemzedékéről őrzött emlékeit gyűjtötte össze könyvében. Maga hangoztatja, hogy szabályos emlékiratot ne várjon tőle az olvasó és a mű nem is a memoár megszokott műfaji törvényeit követi. Jobbára derűs történetek és anekdoták, kacagtató jelenetek „mozaikjából” szövődik össze az emlékezés; komor, de még komoly szín is ritkán vegyül az írásokba; a műértelmezést és kordokumentálást teljesen mellőzi, adatokkal meg éppen nem törődik, a felsorolást a „nyomorúságos adathalmaz” körébe utalja. Az epikus Tersánszky alkotása e könyv is — ez különbözteti meg a „szabályos emlékirattól”. Megtörténte eseményeket mond el, az ábrázolás meglevenítő, alakokat teremtő eszközeivel; emberi jellemeket idéz meg és emberi sorsokat villant fel. A memoár is a „megélt élet” műfaja, de az emlékezés írója a múlt visszaidézését csak kivételesen bízza egyedül az írói látásra, fel kell használnia különböző forrásokat és módszerét gyakrabban jellemzi a leírás vagy éppen a pontos rendszerezés, mint egy-egy jelenet megformálása.

Tersánszky több ízben szól elítélően az irodalmiaskodás túlzásairól, a pózolásról és „beállításról” — de nem fogadja el az értékes emlékiratirodalom ösztönzéseit és példáit sem. Ugyanígy a szobatudós, életidegen elméletgyártást meddő dolognak nevezi, de még a jól működő elmélettől, az életet helyesen tükröző elvtől is idegenkedik. Merevnek, egyoldalúnak érzi az „esztétikai bekeretezéseket” (176). Az irodalom akkor értékes szemében, ha az eleven, zajgó élet áramlásait közvetíti; őszinte emberi és művészi küzdelmet rejt magában. „Tiszteletlen” kifakadásainak voltaképp csak egyetlen céltáblája van, az irodalmi vagy elméleti hamisítás, mely életet és írókat, emberi egyéniséget elkenődött, nem valóságos mivoltában állít elénk. A pózolást nem tűri el, az érzelmekedő emlékezést, a szemfényvesztő rajzolatot, a szépítő színezést. Legtöbb elutasítása a pedantériának, a túlzásnak és a titokzatoskodásnak szól. Mindezzel a memoárirodalom ismert veszélyeit hárítja el magától: az apologetikus